

A nyelvi változásnak egy különleges esetéről

Az utóbbi évtizedekben számos értekezésben, könyvben foglalkoztak hazai és külföldi kollégáink a költői nyelv sajátásaival kommunikációkutató szempontból is. Ennek során részletesen elemezték azokat a különbségeket, amelyek a köznyelv és a költői nyelv között kimutathatók. Az emberi nyelv e két megjelenési formájában különösen az entrópia és a redundancia mértékének eltéréseire hívták fel a figyelmet. Kísérletekkel és egyéb módon bizonyították, hogy a hírérték és a redundancia más-más módon érvényesül a tudományos nyelv, az irodalmi nyelv (ezen belül is a prózai, drámai vagy költői műalkotások), illetve a beszélt nyelv (köznyelv, népnyelv, regionális nyelvi változatok, argó stb.) vonatkozásában. Az eddigi vizsgálatok arra utalnak, hogy a két szélső pólust e tekintetben a tudományos nyelv és a költői nyelv képviseli. Ezek különbségeit a kommunikációkutatás sorról sorra tárta fel, s mindezeket legutóbb Solomon Marcus foglalta össze: 52 oppozícióban alapvető különbségeket összegez és mérlegel.

Közülük most mindenekelőtt a költői nyelv emocionális, egyedi-szubjektív, változékony és kreatív, valamint „fordíthatatlan” jellegét emeljük ki, továbbá szigorú függését a zenei struktúrától és végül irrelevanciáját a „grammatikus—nem grammatikus” oppozíció vonatkozásában.

Figyelmet érdemel, hogy Marcus a felsorolt 52 ellentét közül többnek a (részbeni vagy teljes) tévességére, vagy pedig más tételekkel való összefüggésére (levezethetőségére) is utal. Ezekre azonban most nem térünk ki, akárcsak az ide vonatkozó egyéb szakirodalomra sem, mert ez Marcus munkáiban megtalálható.¹ A címként szereplő téma szempontjából az a ma már közhelynek tekinthető megállapítás szerepel kiindulópontul, amely szerint a költői nyelv entrópiája fokozottabb, redundanciája viszont alacsonyabb mint az egyéb közléseké, annak ellenére, hogy a költői nyelvben — műfajtól, alkotótól függően — az entrópia (és a redundancia) nem mutat teljesen azonos értékeket. S itt nem csupán arra kell rámutatnunk, hogy pl. a népköltészet és a műköltészet között jelentős különbségek vannak (az előbbi entrópiája általában alacsonyabb mint a költői műalkotásoké), hanem arra is, hogy a költői műalkotások kategóriájában esetenként eltérő hírérték- és redundancia-viszonyok érvényesülnek. Petőfi szerelmi vallo- mában:

¹ Vö. S. Marcus 1977.

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál

hétköznapien egyszerű szavak magasröptű lírai gondolatot sugároznak ki magukból, mondhatni természetes módon. Joggal állítja hát Illyés Gyula, hogy „éppen abból, ami már-már próza, abból lesz a leghitelesebb líra: a szív szava”.² Ha más úton is, mint Petőfi, voltaképpen szárazon kopogó szavak szokatlan összekomponálásával éri el Pilinszky János azt a feszes, szikár kifejezési formát, amelybe velőig hatoló absztrakt gondolati és érzelmi reflexiókat tud szublimálni. Ezeket az olvasó szabad asszociációinak megmozgatásával éri el, amit persze képi úton, metaforákkal is meg lehetne fogalmazni, csak jóval körülményesebben, hosszabban és kevésbé keményen. Ha egyáltalán lehetne. Gondoljunk csak egysorosaira, vagy „Önarckép 1944-ből” című másfélsoros versére:

Sírása hideg tengelyében
áll a fiú.

Az ilyen műben rendkívül alacsony a redundancia, miközben a hírérték magasan szárnyal: a használt szavak „jelentésének” összegén messze túllép.

Az avantgarde, abszurd, nonszensz vagy groteszk költészetben tudatosan kerülnek elő az író eszközkészletéből a mesterségesen konstruált, deformált szavak és egyéb „kihágások” a (köz)nyelvi norma ellen. A nyelvalkotói módszerekre hadd mutassunk be egy újabb példát, Weöres Sándor „Szajkó” című költeményét. A költő ebben mindössze 6 szót használ különböző variációkban, meg úgy is, hogy önkényesen szétszabdálja őket s az egyes szórészeket, szócsonkokat egymás mellé illesztve építi föl belőlük a sorokat, ami persze nagy mértékben e szószelvények emocionális adottságaiból következően lehetséges:

tanárikari karika
papiripari paripa

karika tanárikara
paripa papiripara

tanár rika rika rika
papi ripa ripa ripa

kari kata nári kara
pari papa piri para

tanárikarikarika
papiripariparipa

karikatanárikara
paripapapiripara.

² Illyés 1963, 362.

Magasra szökik itt is a hírérték, de a fordíthatatlanság éppenúgy.³ Igaz: az efféle verseket is lehet éppenséggel jó esetben fordítani, de nem az eredetivel adekvát módon. Ennek illusztrálására álljon itt Lewis Carrollnak „Jabberwocky” című versparódiája, amelyet az *Alice in Wonderland* második részében (Through the Looking-Glass) tett közzé: a versnek csak a címét és első szakaszát, valamint ezeknek kétféle magyar fordítását idézzük (Weöres Sándortól és Tótfalusi Istvántól):

„Jabberwocky”

’Twas brillig, and the slithy toves
Did gyre and gimble in the wabe:
All mimsy were the borogoves,
And the mome raths outgrabe.

Weöres Sándor fordítása: „Szajkóhukky”

Volt egy brillós, a csuszbugó
Gimbelt és gált távlangibe,
Minden mimiere purrogó,
Mómája ingibe.

Tótfalusi István fordítása: „A Gruffacsór”

Nézsonra járt, nyalkány brigyók
turboltak, purrtak a zepén,
nyamlogott mind a pirityók,
bröftyent a mamsi plény.

Ismert jelenség, hogy némelyik költészeti szóalkotás státuszjogot nyer a köznyelvben. A Carrollnál használt *galumphing* szótározva van az *Oxford English Dictionary*-ben, vö. *galumph* „go prancing exultantly” s hasonlóképpen a *chortle* ige is ’chuckle loudly’ jelentésben. A két szót magyarul így adták vissza a fordítók: *eldiadalgot* (WS), *diadalgott* (TI), illetve *csuklorkant* (WS), *csuklantott* (TI), s ezek érthetők is — ha nem is szokásosak — a magyar nyelvalkotás gyakorlata szerint is, de a *zepén* teljesen homályos volna, ha a fordító Carroll nyomán nem magyarázná meg, hogy a *zepe* „füves tisztás a napóra körül . . . , mert a napóra a közepén van”. Persze aránylag ritka jelenség, hogy a költő által „megtervezett” szó meghonosul a köznyelvben (a nyelvújítási szóteremtmények talán más kategóriába tartoznak). De pl. Karinthy Frigyes Babits-paródiájából („Futurum exactum”) eléggé elterjedt a köznyelvben is — noha tudtommal nincsen szótározva — a *szoborni* ige. A költői nyelv tehát bizonyos korlátok között képes vissza-

³ Talán felesleges a vers zeneiségére utalnom, de erre vonatkozólag idéznem kell Kodály vélekedését Weöresről, amely szerint „ő egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítani a szálait, ami a magyar muzsikához köti” (Kecskés 1980, 790).

hatni a köznyelvre és új jelenségeket, szavakat meghonosítani benne.⁴ Emlékeztetek még ezzel kapcsolatban az irodalmi névalkotásra is: a nemzetközileg ismert (és több helyütt közszóvá lett) *Liliput* J. Swift alkotása, *Osszián* James Macphersonra megy vissza, a finn *Ylermi* vagy *Arja* Eino Leinótól származik, de említhetnénk akár Vörösmarty *Tündé-jét* és ehhez hasonlókat. Ide tartozik még, hogy pl. egyes nyelvekben a poéta nyelvtani szempontból is igen nagy szabadsággal rendelkezik: a finn versben a köznyelvvel ellentétben gyakori a hátravetett birtokos vagy melléknévi jelző; más nyelvtani formák használatosak az igeragozás egyes harmadik személyében, a birtokos és a mutató névmások ragozott és alapalakjában és így tovább. Sőt: Ikola kutatásai szerint a beszélt nyelvben a szófajok megoszlása is más, mint az írottban (s a poézis nyelvében általánosítható ez valószínűleg más nyelvekre is).

Tapasztalataink szerint azonban a népköltészet bizonyos műfajai, mindenekelőtt az énekelt epikai mondák, epikai formátumú történeti-mitológiai elbeszélések, vagy gyakran a rögtönzött — pl. szakrális vagy éppen a líra felé tendáló — énekek előadásában és elsősorban az írásossággal alig, nyelvi sztenderddel szinte minimálisan rendelkező népek között nagyon sokszor megfigyelhető az a jelenség, hogy metrikai-ritmikai okból töltőelemek révén olyan szövegmodosítások, újítások keletkeznek, amelyek kedvező körülmények között a beszélt nyelvben is polgárjogot kapnak és ezzel különböző szintű nyelvi változásokat idézhetnek elő. Lehetnek ezek hangváltozások, a grammatikai morfémák hangalakját érintő módosulások, de ilyen módon még új nyelvtani morfémák és kategóriák kialakulásának a tanúi is lehetünk.

Ez a közlemény voltaképpen ezekre a jelenségekre szeretné felhívni a figyelmet. Igaz ugyan, hogy W. Steinitz már 1941-ben tárgyalta ezt a jelenséget az osztjákban és részben a vogulban,⁵ de ezek a közlések valamilyen képpen kiestek a nyelvészek történeti tudatából. Legalábbis egyesekéből. Holott elég nagy jelentőségű dologról van szó bennük. Steinitz az osztják folklórban töltőelemként fellépő nem-grammatikus elemnek magyarázza azt az *-en, -n* alakú toldalékot, amelyet addig vagy rejtélyes funkciójú 2. személyű birtokos személyjelnek, vagy kicsinyítőképzőnek tartottak. Steinitz rámutat arra, hogy ez a hang, illetőleg hangegyüttes ritmikametrikai okból keletkezett s ebből az állapotából grammatizálódott a későbbiekben, úgyhogy ma már önálló nyelvtani morfémaként értékelhető

⁴ Ennek a feltételei kiszámíthatatlanok s a megvalósulás módjai is meghatározhatatlanok. A fenti „Szajkóhukky” egyik szava, a *csuszbugó* például néhányzori felolvasás után önálló életre kelt az akkor öt éves Lányi Flórián nyelvében, ám egészen más értelemben, mint ahogy az a versfordításban szerepel. Weöres szava — akárcsak az eredetiben és egyéb fordításokban használt — szándékosan homályos, tisztázatlan „jelentésű”. A gyermek és szűkebb családi körének szóhasználatában azonban e szó egészen konkrétan az alábbi jelentésekben használatos: ’lassú jármű, munkagép (úthenger, kombajn, traktor, földgyalu stb.)’; ’a Közterületfenntartó Vállalat nehéz járművei (kukagyűjtő, locsoló, kotrómosó stb.)’; ’nagyobb méretű lomhán közlekedő egyéb jármű (trailer, esetlegesen kamion vagy villamos)’. Sajnos, nem prejudikálható, hogy a *csuszbugó* fenti (közlekedési eszközökre vonatkozó) jelentéseiben megmarad-e a családi nyelvhasználat kereteiben, vagy kedvező adottságok révén nagyobb közösség is befogadja-e. A változás lehetősége azonban eleve nincsen kizárva.

⁵ Vö. Steinitz két hivatkozott írásával.

(kicsinyító szerepkörben, s nem ritkán az ugyancsak metrikus eredetű *-íje-* elemmel egyesülve). Hasonló módon fejtí ki Steinitz az osztják *ke*, *ki* 'ha' jelentésű „kötőszó” eredetét (sokféle allomorfjával egyetemben): ez a partikula is az ének nyelvében keletkezett s onnét kiszakadva honosodott meg beszélt nyelvi megnyilatkozásokban is egy eredetileg reá nem jellemző funkcióban. Az ismeretlen eredetű déli osztják *-pa* 'és, is' partikula szintén metrikus jelenség volt eredetileg és ha ez így van, akkor a keleti osztják *-pa* lativusi ragok keletkezésében is szerepet kaphat ez az interpretáció.

A vogul töltőelemek jellegét, szerepét R. Austerlitz sorolta elő,⁶ s ezekben is hasonló tendenciák észlelhetők. További példákat erre vonatkozóan Kálmán Béla is említ.⁷

Egy másik szibériai nyelvből, a jurákból viszont magam mutattam be az ének nyelvében és az énekbeszédben („Sprechgesang”) a töltőelemek különleges szerepét, vagyis a folklór nyelvhasználatának a visszahatását a beszélt prózai köznyelvre.⁸ Sikerült e helyeken illusztrálnom, hogy az ének dallamsora hosszabb az ún. alapszövegénél s ezért ezt az előzőhöz kell különböző betoldásokkal hozzáigazítani. Az alapszöveg és a dallamképlet integrálódása metrikai-ritmikai szerepű töltőelemek, partikulák beiktatásával történik. A töltőelemek leggyakoribb formája valamilyen „glide” (*j*, *w*, *x*), nazális (*n*, *ŋ*), magánhangzó (-betoldás, illetőleg -alternáció), vagy ezek különféle kombinációi (pl. *-ej*, *-eji*, *-ow*, *-ŋow*, *-ŋäej*, *-wa*, *-ŋe* stb.). Utaltam arra is, hogy miért éppen ilyen elemek használatosak a jurák folklórban: ti. mindezek olyan hangszekvenciák, amelyek a dallamképlet kötött formájának megfelelően tetszés szerint nyújthatók — nagyfokú hangzósságuk következtében. E töltőelemek nemcsak a sorvégi refrén formájában jelentkeznek, hanem a sor egyes szavai közé, vagy magukba a szavakba is beépíthetők. Az ének nyelve sok esetben így a beavatatlan számára nehezen vagy egyáltalán nem érthető — olyannyira különbözik az alapszövegtől (amely egyébként önmagában nem létezik). A közelebbi vizsgálat azonban föltárhathja, hogy e töltőelemek szordinóhatásúak: sor-, szó- és szótagvégződést jelölve delimitatív szerepük van. Példákat ehelyütt nem sorolunk föl, mert az idézett műben bőségesen találhatók.

Amiért viszont ezt a jelenséget szóba hoztuk, az abban áll, hogy ritmikai és metrikai eredetű töltőhangok bizonyos szituációkban visszahatnak az élő köznyelvi beszédre s nemcsak a szavak hangalakját változtathatják meg, hanem sok esetben szuffixumok új allomorfjait hozhatják létre. Sőt: — ritkábban ugyan — új grammatikai kategóriákat alakíthatnak ki s ezek morfémáivá lehetnek. A folklór nyelve tehát nem egyszerűen hangváltozások, hanem a nyelvtani struktúra változásainak a forrásaként is számba jön. A műfaji és stíluszajátosságok ekképp közvetlenül alakíthatják a sztenderd nyelvi „normát”.

Ilyen módon új allomorfok keletkeztek a jurák birtokos személy-jelek, esetragok, igei személyragok, névmások, határozószói végződések között: valamennyi az ének nyelvéből hatolt át a prózai sztenderdbe (bár „legalizálva” voltaképpen ma sincsenek). Lássunk néhány példát e jelenségre:

⁶ Vö. Austerlitz három hivatkozott írásával; 1959-i könyvében a 101. lapon ír erről.

⁷ Vö. Kálmán két írásával; könyvében a 156., 338. stb. lapokon ír erről.

⁸ Vö. Hajdú 1974 és 1978.

	sztenderd alak	folklór-forma (másodlagosan: „köznyelvi allomorf”)
Px2Sg	-r	-räej
Px3Sg	-ta	-tajj/-tow
Px1Plur	-maʔ/-waʔ	-majj/-waj
LocSg	-kana	-kanāj
	-na	-nāj
AblSg	-xat	-xatāj
ProsSg	-mana	-maneāj
Vx3SgIndet	∅	-ow
	(pl. <i>ḡarkā</i> 'ist gross')	(<i>ḡarkow</i> 'ua.')
Vx2SgIndet	-n	-näej
PersPron2SgAcc	s'it	s'itāj
Adv	taje 'dort'	tajeaj
	tient 'später'	tientāj, stb.

A második oszlopban álló variánsok prózai szövegekből származnak és a legutóbbi időkig értetlenül állt velük szemben a normatív nyelvléírás, a történeti pedig még inkább. Ha azonban elfogadjuk a fenti magyarázatot, ahogyan azt már előzetesen kifejtettem⁹ — más megítélés pedig egyelőre nincsen — akkor a nyelvi változásnak azzal a meglehetősen ritka fajtájával van dolgunk, amelynek ritmikai-metrikai okai vannak, s ahol a változás a vers és dallam szintézisében keletkezve terjedt tovább a nem-énekelt szövegekbe is. Természetesen az is hozzátartozik a dologhoz, hogy az 1. és 2. oszlopban álló formák entrópiája és redundanciája nem azonos. Az énekbeli változatban a toldott, töltelékelemekkel ellátott alakok hírértékét és alacsony redundanciáját az igen lényeges metrikai szerep biztosítja. A köznyelvbe átkerülve — ha lehet ilyesmiről e nyelv esetében beszélni — furcsa ellentmondásképpen mindez elenyészik, s a 2. oszlop hosszabb formái a sztenderd alakokhoz képest kisebb hírértékűekké és redundánsabbá válnak, hiszen eredeti funkciójuk megszűnt.

Következtetéseinkben azonban még ezen is túljuthatunk, mert sok jel mutat arra, hogy műfaji-stilisztikai vagy szociális okból nemcsak új allomorfofok jönnek létre, hanem merőben új nyelvtani kategóriák is kialakulhatnak efféle töltőelemek morfematizálódása, grammatikalizálódása révén. Ilyen eredetűnek tartom pl. a jurák vocativusi kategóriát, melyet a leíró nyelvtanok meg sem említenek. Ennek több allomorfiája részint közvetlenül az énekből, részint pedig a hosszan kitartott, nagy hangerejű felkiáltásból keletkezett. A vocativus szokásos végződéseire (-ow, -owʔ, -j, -jʔ, -ʔ, -i, -jej) példaképpen álljanak itt az alábbi formák:

	Nom.	Voc.
erdei jurák	<i>kāta</i> 'anyó'	<i>kātow</i> !
	<i>kuc'i</i> 'kakukk'	<i>kucej</i> !
tundrai jurák	<i>pūxū</i> 'öregasszony'	<i>pūxūʔ</i> !
	<i>ḡac'ekī</i> 'gyerek'	<i>ḡac'ekījej</i> !
	<i>jeptaʔ</i> 'szegény'	<i>jeptowʔ</i> !
	<i>p'ijeku</i> 'hermelin'	<i>p'ijekow</i> ! stb.

⁹ Vö. Hajdú 1959, 234 és 245.

Hozzátehetjük ehhez, hogy hasonló módon értelmezzük a deminutív-augmentatív képző *-aj*, *-ej*, *-je*, *-aje*, *-ujji* változatait, a tárgyrag nélküli nyelvjárásokban a determinált tárgy kiemelésére alkalmazott *-j* elemet, mindenekeelőtt pedig a jurák női nemzetségnevekben kimutatott *-j*, *-j²*, *-i²* morfémat.¹⁰ Ez az utóbbi különösen érdekes, hiszen nyelvtani nem a jurákban nincsen. Hogy mégis kialakultak a nemzetségi neveknek külön „feminin” formái, annak meghatározott társadalmi háttere van. A jurák patrilineáris nemzetségi szervezetben a női identifikáló nevek rendszere bizonyos korlátozások, tilalmak alá esik: a névtabu miatt a nők egyedítő nevét alig használják. Ennek következtében a nők megszólítása vagy rokonságnévvel történik, vagy pedig — férjes asszonyoknál — eredeti nemzetségnevük „feminin” alakjával. Az exogám házassági szokások folytán pl. a *wānoja* nemzetség férfainak feleségei más nemzetségekből (pl. *n'āruj*, *ɲokadeta*, *ɲader* stb.) származnak. Az identifikáló név tilalma miatt a másik nemzetségbe beházasodott asszonyt eredeti nemzetségnevével szólították. Az általában szabadon nomadizáló (vagy félnomad) társadalomban e megszólító formák — a vocativushoz hasonlóan — távolra elhatoló, nagy hangerejű, messzehangzó kiáltásokként realizálódtak, amelyek hosszan és hangosan nyújthatók, kitarthatók. Erre a *-j* — mint láttuk — akusztikai szempontból is igen alkalmas, s a megszólítás végén a hangszalagok nagy nyomású, intenzív összepréselődése a zöngéző lökésszerű elhalását eredményezi s ez a megszólító-felkiáltó formákat a beszédláncból még jobban kiemeli. A glottis-zárhangot követő hirtelen csönd élesen elhatárolja a megszólító hangszekvenciát a beszéd folyamatában, s ez a kontraszt a közlés alapvető funkciói közül a jel felhívó (appellatív) tulajdonságát állítja előtérbe. Ilyenformán az említett *n'āruj*, *ɲokadeta* és *ɲader* nemzetségnevek „feminin” alakjai így hangzanak: *n'āruj² ~ n'āruj²*, *ɲokadetaj²*, *ɲaderoj²* stb.¹¹ A jelenség háttérében tehát olyan akusztikai tényezők állnak, amelyek alkalmasak a jellevő figyelmének a felkeltésére, mindennek a szükségességét pedig meghatározott társadalmi szerkezeti sajátságok váltották ki. A jurák női nemzetségnevek *-j²*), *-i²* elemei tehát olyan megszólítások, amelyekben a glottis-zárhang delimitatív szerepe az appellatív értéket fokozza. A folyamat hasonló a vocativushoz, az eredmény mégis új „feminin” nemzetségnévi morféma kialakulása lett. Mindkét esetben azonban a grammatizálódott fonéma entrópiája és redundanciája nem vethető össze az énekben keletkezett metrikai elemekével: ellenkezőleg itt mind a hírérték, mind a redundancia foka nagyjából az egyéb grammatikai morfémakéval megközelítőleg hasonló jellegű.

*

Fejtegetéseinket más nyelvekre is kiterjeszthetnénk, hiszen ilyen jelenségekre uráli és nem uráli nyelvekből hozhatók példák. Nem egyszer tapasztaljuk, hogy egy-egy nyelvben valamiféle váratlan és ritka változás következik be, amelynek műfaji, stilisztikai vagy éppenséggel szociális okai lehetnek. Ünnepeztünk megfogalmazását alkalmazva ezek a példák mind

¹⁰ Vö. Hajdú 1970, 52—55.

¹¹ Vö. Hajdú 1970.

azt dokumentálják, „hogya a közösség hogyan dolgozik szakadatlanul, nem tudatosan és mégis következetesen a nyelven, amelyet használ, azáltal, hogy használja.”¹²

*A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete*

és

*Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék,
Budapest*

Felhasznált irodalom

Austerlitz, R.: *Ob-Ugric metrics*. Helsinki, 1958.

Uő. Text and melody in Mansi songs: *Current Musicology*. New York, 1966. (Columbia University, Department of Musicology.)

Uő. Das Ineinandergreifen von Text und Melodie im Wogulischen: *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Helsinki, 1968.

Hajdú Péter. A jurák-szamojéd nyelvtan két kérdéséről: *Nyelvtudományi Közlemények* 61. 223–246 (1959).

Uő. A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban: *Nyelvtudományi Közlemények* 72. 45–57 (1970).

Uő. A nyenyec sámándal és szövege: *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 29. 279–294 (1974).

Uő. The Nenets shaman song and its text: V. Diószegi & M. Hoppál (szerk.). *Shamanism in Siberia*. Bp., 1978. 355–372.

Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Bp., 1963.

Kálmán Béla: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 125. 177–193 (1962).

Uő: *Wogulische Texte*. Bp., 1976.

Kecskés András. Kodály verstani feljegyzései egy József Attila kötet kapcsán: *Irodalomtörténet* 62. 788–807 (1980).

Marcus, S. Ötvenkét oppozíció a tudományos és a költői kommunikáció között: *A nyelvi szépség matematikája*. Bp., 1977. 147–165. (Az eredeti angol nyelven jelent meg 1974-ben.)

Uő. Az emberi nyelv két pólusa: *A nyelvi szépség matematikája*. Bp., 1977. 191–232. (Az eredeti angol nyelven jelent meg 1970-ben.)

Steinitz, W. Über die Anwendung des Possessivsuffixes -en in der Liedersprache und über ein angeblich denominales Suffix -n im Ostjakischen: *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen*. Stockholm, 1941. II, 50–57.

Uő. Über ostj. *kē*, *ki* in der poetischen Sprache: *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen*. Stockholm, 1941. II, 57–61.

Telegdi Zsigmond: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp., 1977.

¹² Telegdi 1977, 189.